

HET ROMEINSE LEGERKAMP VAN VALKENBURG

OPGRAIVING VAN EEN HISTORISCHE PLEK

NIEUWSBRIEF

MEI 2021

Romeins legerkamp op vliegveld Valkenburg

Bijna zestig jaar lang stegen vanaf het Marinevliegveld Valkenburg vliegtuigen op van de Marineluchvaartdienst. In 2006 zijn de militairen vertrokken. Op deze plek zal de nieuwe wijk Valkenhorst worden gebouwd. Duizenden mensen zullen hier in de toekomst gaan wonen, werken en recreëren.

Maar eerst zijn archeologen aan de beurt om het terrein te onderzoeken. Het is al jarenlang bekend dat in en om Valkenburg het Romeinse leger aanwezig is geweest, bijna 2000 jaar geleden. De Romeinse soldaten kwamen hier in de jaren 40 van de eerste eeuw na Christus, tijdens veldtochten tegen Friezen en Britten. Uit die tijd dateert een fort dat in het centrum van het dorp is opgegraven.

Ook in de bodem van het vroegere vliegveld liggen resten die het Romeinse leger heeft achtergelaten. In 2020 vonden de archeologen hier de sporen van een groot legerkamp van bijna 20 hectaren groot. Het is aangelegd en gebruikt rond het jaar 40. Het is een van de grootste Romeinse militaire bouwwerken die ooit in Nederland is gevonden. Deze nieuwsbrief vertelt meer over deze unieke vondst.

Overzicht over de opgraving. In het midden het vrijgelegde spoor van een van de poorten van het kamp; op de achtergrond de kerktoren van Valkenburg. Op die plaats stond ten tijde van het kamp een kleinere versterking, die tussen 1941 en 1980 grotendeels is opgegraven. Archol-ADC ArcheoProjecten

Een beslagstuk van bronsblik, met daarop een gestileerde kop van een keizer, uitgevoerd in 'barbaarse' stijl. Het heeft waarschijnlijk vastgezet op een riem of zwaardschede, en is een van de weinige stukjes militaire uitrusting die bij de opgraving is gevonden. De datering is niet vastgesteld. Yuri van Koeveringe

‘Die grote houten balken brengen het verleden ineens heel dichtbij’

Een gemeente vol beleefbare archeologie

Jacco Knappe is sinds zeven jaar wethouder van de gemeente Katwijk, met Economie, Onderwijs, Duurzaamheid en Cultuur/Erfgoed in zijn portefeuille. Binnen dat laatste onderdeel valt ook het aspect Archeologie, en in Katwijk heb je dan als wethouder je handen vol. Maar je krijgt er ook veel voor terug. ‘Toen ik hier aantrad, had ik alleen wat algemene kennis over de geschiedenis van de gemeente,’ kijkt hij terug. ‘Ik wist wel iets over de Romeinen, en wat ze hier hadden gedaan. Dat kon je ook op verschillende plekken zien. Maar de gemeentelijk archeoloog, de historische vereniging en niet te vergeten voormalig burgemeester Jos Wiene brachten me al snel beter op de hoogte van de rijkdom van de bodem hier. Sindsdien ben er heel enthousiast voor geworden.’

Binnen zijn bestuursperiode is er dan ook veel uit het verleden uit de gemeentegrond naar boven gekomen, zowel in Katwijk als in Rijnsburg en Valkenburg, waar nu de opgravingen van het Romeinse legerkamp aan de gang zijn. ‘Vooral de opgravingen van de Romeinse weg in 2019, en nu weer van het kamp, hebben grote indruk op me gemaakt’, zegt Jacco. ‘Je kunt er nog zoveel over hebben gelezen, maar als je die grote, perfect bewaarde houten balken ziet, dan komt dat verleden van zo’n 2000 jaar terug wel heel dichtbij. Ik vind het ook fascinerend hoe de archeologen zulke vondsten dan interpreteren en nieuwe vragen gaan

stellen. Het kan zó zijn geweest, het kan zó zijn geweest... nu ook weer met dat legerkamp: wat is hier nu precies gebeurd, en wanneer, en waarom?’

De wethouder vindt het van groot belang dat het publiek op alle manieren kan delen in de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek.

‘We hebben in de gemeente al veel gerealiseerd. Er is veel informatie en beleving buiten, er zijn tentoonstellingen in het Katwijks Museum en in het Torenmuseum in Valkenburg, er zijn mooie publieksboeken verschenen. Maar we willen het allemaal nóg dichter bij de burger brengen, nóg beleefbaarder maken. Ook in de toekomstige wijk Valkenhorst

Gemeente Katwijk

natuurlijk. We zijn volop bezig met plannen maken voor de toekomst van het verleden, samen met de Vereniging Oud-Valkenburg en de speciale Werkgroep Romeinen.’

Het complex dat nu is blootgelegd, is het ten volle waard:

‘Het is toch een unieke vondst. Veel archeologen hadden het al vermoed, en dan komt het zó uit de grond. De hele context van wat hier in die eerste eeuw is gebeurd, verandert hierdoor.’

Gemeente Katwijk

Keizer op oorlogspad

De eerste helft van de eerste eeuw na Christus is een tijd van spanning, oorlog, bezetting en opstand. Het Romeinse leger voert veldtochten tegen de 'vrije Germanen' ten oosten en ten noorden van de Rijn. Keer op keer marcheren de legioenen op, keer op keer trekken ze zich terug achter de rivier. Iedere Romeinse keizer wil de gevaarlijke Germanen bedwingen, maar dat wil maar niet lukken. In het jaar 39 komt keizer Caligula met een grote strijdmacht naar het noorden om nog éénmaal te proberen zijn woeste tegenstanders te verslaan. Niet lang daarna trekken zijn troepen westwaarts, over de Rijn naar de kust van de Noordzee.

Ter hoogte van het tegenwoordige dorp Valkenburg slaan ze letterlijk hun tenten op.

De ligging van het sinds 1941 bekende Romeinse fort in het centrum van Valkenburg (boven) en het nieuw ontdekte legioenskamp. Het was bijna 20 maal groter dan het nabijgelegen en gelijktijdige fort.

Bewerkt naar GoogleEarth door Vos Archeo

Legioen aan de Rijnmond

Al tachtig jaar is bekend dat het Romeinse leger in diezelfde jaren een fort (een *castellum*) van een hectare groot heeft gebouwd op de zuidelijke Rijnsoever in Valkenburg. Dat is in de Tweede Wereldoorlog en later grotendeels opgegraven. Op die plek ligt nu het Castellumplein. Het fort was bestemd voor één 'cohort' van een paar honderd soldaten. Het kamp dat in 2020 is ontdekt, was veel groter: ruim 19 hectaren, groot genoeg om er een legioen van 5000 man in

Het westen van Nederland halverwege de eerste eeuw na Christus. Het gebied was in die tijd nauwelijks bewoond en pas kortgeleden bezet door het Romeinse leger. Het Romeinse fort in het centrum van Valkenburg is erop weergegeven, het nieuw ontdekt legerkamp nog niet. *Olav Odé*

‘Ze kregen te eten zoals ze het thuis gewend waren.’

Spaanse olijfolie voor Romeinse soldaten

Keurige jongens, die Romeinen. Zo lijkt het tenminste als je ziet hoe weinig afval de Romeinse soldaten hebben achtergelaten toen ze hun kamp verlieten. Voor de archeologen is dat jammer: die moeten het van dat afval hebben om iets te kunnen zeggen over het leven van de soldaten en de tijd waarin ze hier bivakkeerden. Gelukkig zijn er nog wel de nodige scherven gevonden van het aardewerk dat ze hier gebruikten. Roderick Geerts, specialist Romeins aardewerk bij ADC ArcheoProjecten, bekijkt ze allemaal.

‘Er is best veel aardewerk gevonden bij de opgraving’, vertelt hij, ‘maar het meeste dateert uit de tijd dat het kamp allang was verlaten en het terrein werd gebruikt voor andere doeleinden. Voor ons is vooral het vroege materiaal belangrijk, uit de korte tijd dat het kamp was bezet. Dat is allemaal aangevoerd om het leger hier te bevoorraden. Alles moest van elders komen: over de rivier vanuit Duitsland, of over zee vanuit andere delen van het rijk. En dan gaat het niet alleen om de borden, schalen en kruiken zelf, maar om wat erin zat.’ Tussen die vroege scherven zitten stukken van dikke, zware kruiken. Daarin werd olijfolie aangevoerd uit Spanje. Ook de kruiken (‘amforen’) zelf zijn daar gemaakt.

TCV/Evert van Ginkel

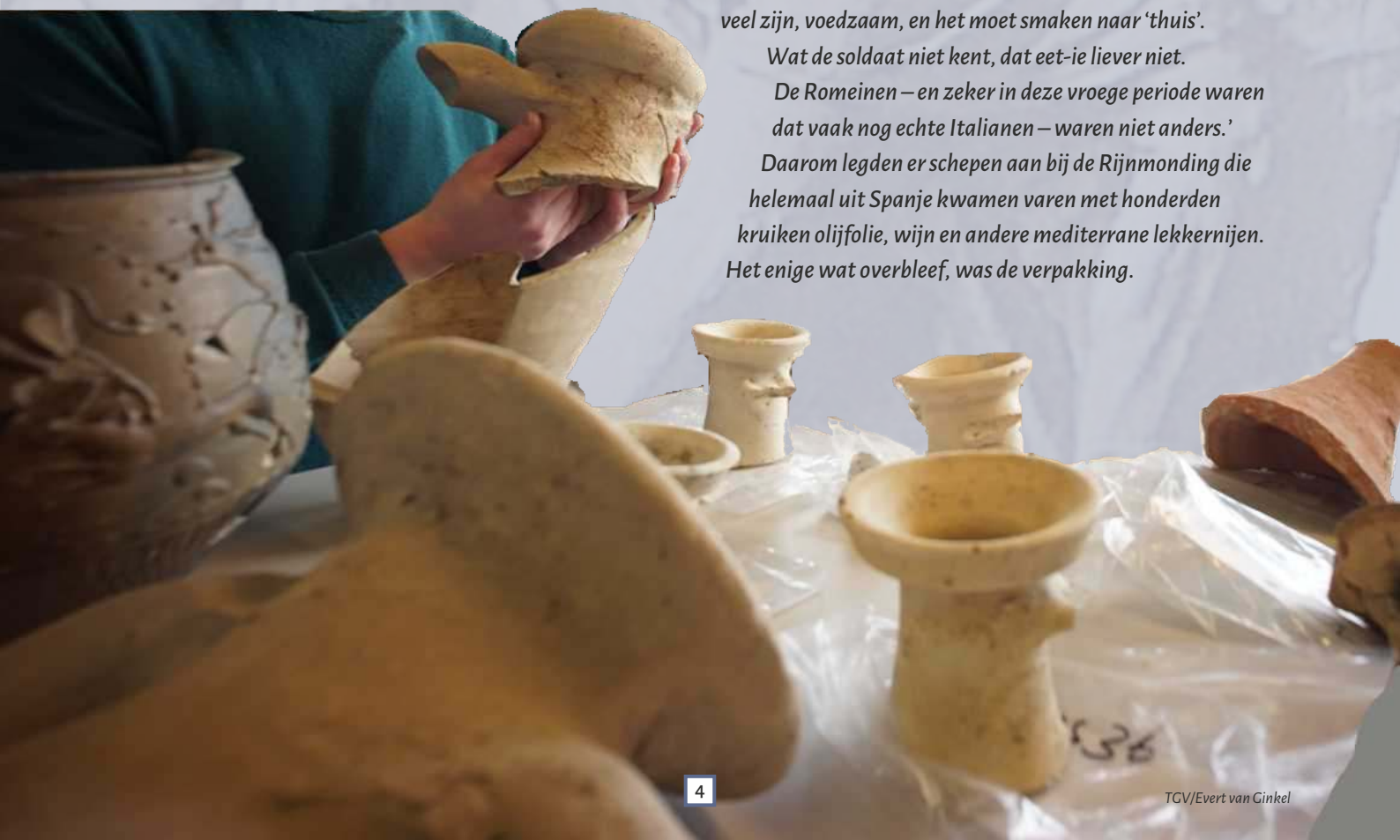
Er ging zo’n 60 liter olie in zo’n amfoor’, zegt Roderick. ‘Je ziet aan de dikte van de scherven hoe zwaar ze waren uitgevoerd. Om zo’n ding aan z’n oren te kunnen tillen, moesten die ook stevig zijn gemaakt. Het waren bolle vormen, met twee oren en een klein puntje aan de onderkant. In één ervan staat een stempel van de maker. Ik weet nog niet wie dat was, maar we zoeken door.’

De moeite die het leger nam om de duizenden soldaten in Valkenburg te voorzien van de producten die ze gewend waren, zegt iets over de logistieke organisatie. Roderick: ‘Soldaten zijn altijd kieskeurig geweest wat hun eten betraf. Het moet lekker veel zijn, voedzaam, en het moet smaken naar ‘thuis’.

Wat de soldaat niet kent, dat eet-ie liever niet.

De Romeinen – en zeker in deze vroege periode waren dat vaak nog echte Italianen – waren niet anders.’

Daarom legden er schepen aan bij de Rijnmonding die helemaal uit Spanje kwamen varen met honderden kruiken olijfolie, wijn en andere mediterrane lekkernijen. Het enige wat overbleef, was de verpakking.

Keerzijde van een koperen munt van keizer Caligula, geslagen ter ere van zijn geclaimde overwinning op de Germanen in het jaar 39. ADC ArcheoProjecten

onder te brengen. De Romeinen noemden dit een *castra*, een (versterkt) legerkamp. Het kamp werd gebouwd op de zuidelijke, hoge oeverwal van de Rijn.

Ten zuiden ervan lagen ongerepte, onbewoonde moerassen en moerasbossen, ten westen ervan begonnen al snel de duinen van de kuststrook. Ook daar woonden weinig mensen in die tijd.

Op een paar kilometer afstand verbreedde de rivier zich tot een wijde monding. Misschien bouwde het leger daar ook een fort in die tijd, een voorloper van de befaamde 'Brittenbrug' bij Katwijk. De resten daarvan zijn allang geleden door de zee verzvolgen.

Bouwen volgens vast patroon

Alle Romeinse forten en kampen, kleine en grote, werden volgens dezelfde regels gebouwd. Ze waren min of meer rechthoekig van opzet en werden doorsneden door twee of meer 'hoofdstraten'. Zo was ook het bekende *castellum* van Valkenburg opgezet, en ook het nieuw ontdekte legerkamp.

Opgraving van het Romeinse fort in het centrum van Valkenburg in 1941. De rij ronde paaltjes vormde de fundering van de wal. Precies dezelfde constructie is gebruikt bij de aanleg van het legioenskamp. Provincie Zuid-Holland

‘Tot op het seizoen nauwkeurig!’

Archeologisch hout verraadt zijn ouderdom

Hoe oud is het? Dat is de centrale vraag van iedere archeoloog bij ieder onderzoek. Zonder kennis van de datering van een voorwerp of grondspoor tast je in het duister over de betekenis ervan. Hoe nauwkeuriger je een vondst kunt dateren, hoe meer je kunt zeggen over de (pre)historische context. Gelukkig heeft de archeoloog allerlei hulpmiddelen. De bekende C14-methode bijvoorbeeld, waarbij het verval van radioactieve koolstof wordt gemeten. Hoe belangrijk die techniek ook is, heel nauwkeurig is ze niet. Een Romeinse munt kan soms tot op het jaar worden gedateerd, of in ieder geval binnen de regeringsperiode van een keizer. Maar het allernauwkeurigst is – in het ideale geval – een goed geconserveerd, door mensenhand bewerkt stuk eikenhout.

Petra Doeve, dendrochronoloog bij archeologisch onderzoeksbureau BAAC, bekijkt in de werkkeet op de opgraving zulke stukken hout. Romeinse soldaten verwerkten het hout in de constructie van hun legerkamp. ‘Ze moeten hele bossen hebben omgehakt om de wallen, poorten, torens en gebouwen van het kamp te kunnen bouwen,’ zegt ze. ‘Het meeste ervan kwam uit de omgeving, maar sommige grotere balken kunnen ze hebben meegenomen toen ze hier vanuit het oosten over de rivier aankwamen. We zullen daar nog wel achter komen als we meer hout hebben bestudeerd.’

Ze laat een fors stuk hout zien. Het is bijna 2000 jaar oud, maar is in de Valkenburgse klei uitstekend bewaard. Op het vlak dat de moderne zaag heeft gemaakt, wijst ze aan waar naar ze op zoek is: de jaarringen.

‘Jaarringen van een boom zijn een soort BAR-code’, legt Petra uit. ‘In een koud, droog jaar vormt de boom een dunnere ring

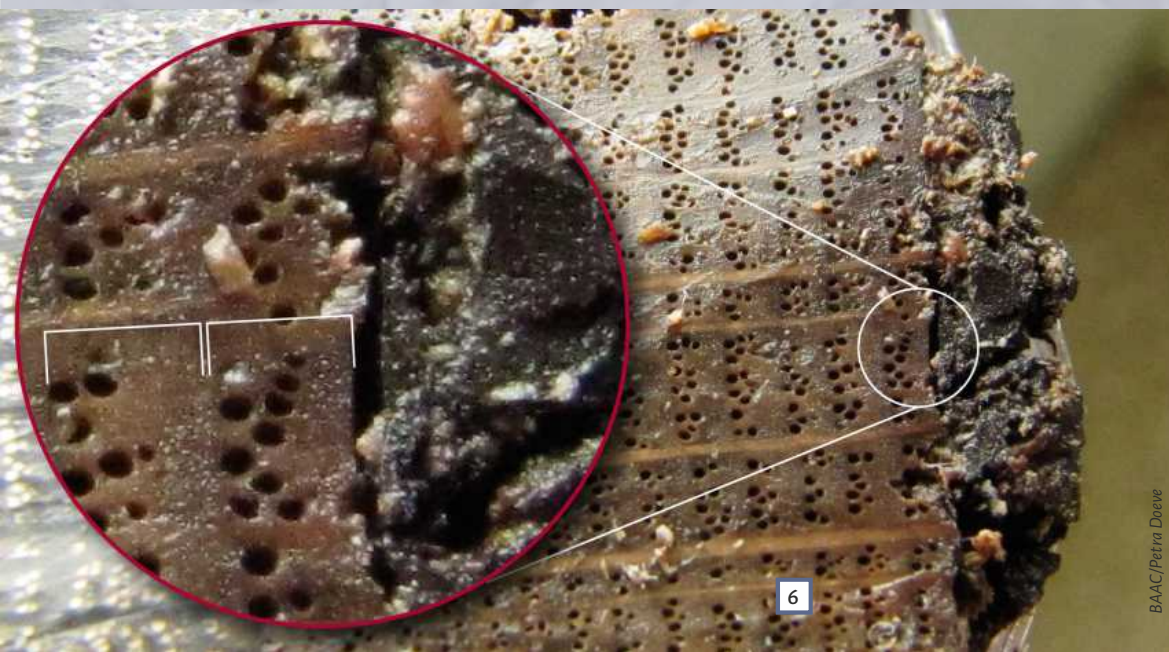
TCV/Evert van Ginckel

dan in een warm, vochtig jaar. Dat levert door de eeuwen heen een bepaald patroon op, dat bomen van dezelfde soort uit dezelfde omgeving delen. Van het jaarringpatroon van Europees eikenhout weten we intussen heel veel. We hebben ‘referentiekalenders’ ontwikkeld die tot duizenden jaren lang zijn. Daardoor kunnen we van een nieuw gevonden stuk de jaarringen vergelijken met zo’n ‘kalender’, en het met wat geluk tot op het seizoen nauwkeurig dateren.’

Het stuk dat Petra in handen heeft, is ideaal: het is eikenhout, gebruikt bij de eerste aanleg van het kamp. Maar het belangrijkste is, dat de schors er nog aan zit. ‘Dat betekent dat we echt de allerlaatst gegroeide jaarring te pakken hebben. En die kan ik met behulp van de referentiekalenders precies dateren. Deze boom is gekapt in het najaar van het jaar 39 na Christus, of op zijn laatst in het vroege voorjaar van 40. De stam zal niet lang daarna zijn verwerkt als bouw hout.’

Met deze datering plaatst Petra de oude eik precies in het jaar

van de operaties van keizer Caligula in deze streken. Haar archeologische collega’s worden daar heel opgewonden van. Petra: ‘Het is een prachtig resultaat, maar we moeten nog wel wat meer van dit soort stukken bekijken om een hardere uitspraak te doen over het bouwjaar van het kamp.’

BAAC/Petra Doeve

Reconstructietekening van het fort bij Valkenburg omstreeks het jaar 100 n.Chr. gezien vanuit het noordwesten. Het legioenskamp lag op een halve kilometer afstand, maar was in het jaar 100 al lang verlaten en afgebroken. *Mikko Kriek*

Om de versterking heen groeven de soldaten een gracht met een V-vormige doorsnede. Zo'n 'spits-gracht' was een grote belemmering voor een aanvaller; hij viel er gemakkelijk in en kwam er moeilijk weer uit. Van de uitgegraven aarde, plaatselijk gehakt hout en uitgestoken plaggen bouwden de mannen een stevige wal binnen de gracht. Op de wal werden palen met scherpe punten geplaatst.

Romeinse soldaten hakken bomen om en transporteren de stammen voor de aanleg van een fort of legerkamp. Op deze manier moet het Romeinse leger in Valkenburg een groot deel van de omgeving hebben ontbost. *Afbeelding op de Zuil van Trajanus in Rome, omstreeks 110 n.Chr. Wikimedia Commons*

Bootjes en schepen

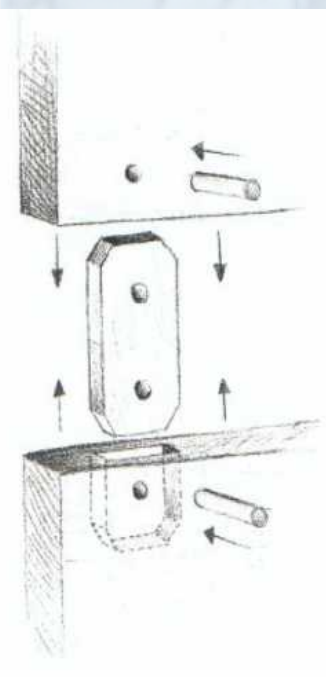
Het legioenskamp lag pal aan de oever van de Rijn – de belangrijkste transportader in dit gebied – en vlak bij de brede monding van die rivier. Het achterland was doorsneden door kreken en zijriviertjes. Transport over water was dus van groot belang. Verschillende vondsten van de opgraving zijn daar de afspiegeling van. Ten eerste zijn er twee fragmenten gevonden van boomstamboten. Dat waren simpelweg uitgeholde boomstammen die met peddels werden voortbewogen. De prehistorische bevolking van Nederland voer al duizenden jaren lang in zulke bootjes door het land. Hoe oud de twee gevonden boten zijn, is nog niet bekend. De Romeinse soldaten hadden ze verwerkt in de constructie van hun kamp. Ze hadden er een soort afvoergoten van gemaakt.

Het 7,5 meter lange fragment van een boomstamboot is geborgen en ligt 'op het droge' naast de opgravingsput. Yuri van Koeveringe

Er is nog een ander stuk sloophout opgegraven: de plank van een schip dat duidelijk niet door de plaatselijke bevolking is gebruikt. Hij is gezaagd uit de stam van een zilverspar, een soort die niet in Nederland maar wel in Midden- en Oost-Europa voorkomt. De precieze herkomst van dit fragment is nog niet bekend. Wel is duidelijk dat de plank oorspronkelijk was verwerkt in een schip dat in de Mediterrane scheepsbouwtraditie is gemaakt. Daarbij werden de planken aan elkaar bevestigd door middel van kleine stukken hout die in groeven in de kopse kanten werden ingezet en met houten deuvels

werden vastgemaakt. Scheepsfragmenten die dezelfde techniek verraden, zijn in Nederland maar een enkele keer gevonden. Archeologen denken dat ze van oorlogsschepen of vrachtschepen van het Romeinse leger afkomstig zijn.

De meeste schepen uit Nederlandse bodem uit de Romeinse tijd zijn van het 'Zwammerdam'-type. Dat waren zware vrachtboten waarvan de planken met ijzeren nagels aan elkaar zijn vastgezet. Er wordt nog onderzocht of de ouderdom van dit stuk sloopshout te bepalen is aan de hand van de jaarringen. Dan wordt misschien duidelijk in welke tijd en bij welke historische gebeurtenissen het schip is gebruikt.

Zo werden de scheepswanden van Mediterrane schepen geconstrueerd: houten inzetstukken vielen in gleuven in de kopse kanten en werden met deuvels gefixeerd.

Walt de Rijk

Een veelbetekende plank: het fragment van de sloopshout van de Romeinse schepen, als sloophout gebruikt bij de constructie van het kamp. Duidelijk zijn de gaatjes te zien van de deuvels waarmee een houten verbindingstuk was vastgezet. Yuri van Koeveringe

‘Fantastisch om dit in het veld te zien.’

Poort, wal, torens en gracht

‘Valkenburg was altijd al de parel van de Limes in Nederland’, zegt Wouter Vos stellig. Hij kan het weten: hij is als gepromoveerd specialist Romeinse archeologie als zelfstandig adviseur aangetrokken bij de opgraving van het Romeinse legioenkamp. In 2006 schreef hij een publieksboek over de opgravingen van het nabijgelegen Romeinse fort, waarvan de resten onder het huidige Castellumplein in Valkenburg lagen. ‘De foto’s die zijn gemaakt van die opgraving, die in de oorlogsjaren werd uitgevoerd, maken nog steeds grote indruk’, zegt hij. ‘Nog nooit eerder waren zulke goed bewaard gebleven houtconstructies van zo’n fort onderzocht. Je ziet elk paaltje, elk balkje dat ze gebruikt hebben. Daarom is het zo geweldig om dat allemaal nog een keer mee te kunnen maken.’

Hij loopt tussen zijn gravende collega’s door naar een deel van de opgraving dat net is ‘schoongemaakt’ om te worden getekend en gefotografeerd. De kleiwanden van een profiel zijn met de schop gladgeschaafd, en stukken hout, bijna 2000 jaar geleden gehakt en bekapt door Romeinse soldaten, zijn zorgvuldig uitgerepareerd.

‘Hier zie je het hele verdedigingssysteem van het kamp in één keer’, legt Wouter uit. ‘Die ronde paaltjes op een rij, dat is de fundering van de wal. Daarvan moeten er tussen de tien- en vijftienduizend zijn verwerkt. Daar bovenop werden graszoden gestapeld, ook vele duizenden, allemaal in de omgeving gestoken. Die vormden de wal van een meter dik. Ze zijn natuurlijk vergaan, maar je kunt de lagen nog zien aan de verkleuringen.’

Naast het spoor van de wal, die viermaal 440 meter lang was, is een V-vormig spoor te zien. ‘Dat was de gracht die om het hele kamp heen was gegraven. Hij heeft een trechtervorm:

TCV/Evert van Ginckel

wie erin springt om het fort te bestormen, komt er moeilijk meer uit. Zodra je die V ziet, weet je dat je met het Romeinse leger van doen hebt.’

Het indrukwekkendst vindt hij de fundamenteën van een poort en van de torens die in de wal waren opgenomen. Daar zijn er al twaalf van opgegraven.

‘Ze zijn begonnen met het oprichten van die torens. Vier joekels van houten palen, 30 centimeter in het vierkant, vormden de basis. Die werden ingegraven en bijgesteld met plankjes en paaltjes, een beetje geïmproviseerd allemaal. Die palen zelf zijn misschien aangevoerd over die rivier, uit bossen in het oosten van het land. Het is fantastisch om die stukken zo in het veld te zien. Hoe vaak krijg je die kans als archeoloog?’ Wouter hoopt ook de kans te hebben om een bijdrage te leveren aan de uitwerking van alle opgravingsgegevens. Dan weten we meer over dit uitzonderlijk stukje Romeinse militaire geschiedenis in Nederland.

Een dorp vol soldaten

Binnen de wal lagen de onderkomens van de soldaten, stallen voor de paarden, werkplaatsen, pakhuizen, een ziekenbarak, de grote woning van de commandant en het hoofdkwartier. Het was al met al een compleet dorp, dat legerkamp. Ter vergelijking: er woonden in de jaren 40 van de eerste eeuw bijna net zoveel mensen in Valkenburg als in 2020! Alleen waren het toen bijna alleen gewapende mannen in plaats van vreedzame burgers.

De wal rond het legerkamp was opgebouwd van aarde en plaggen, en was gefundeerd op duizenden parallel gelegde stammetjes van diverse soorten hout. In de kleibodem was het hout bijna 2000 jaar lang goed bewaard gebleven. Archol

Begraven sporen

Van het legerkamp zijn tot nu toe vijf soorten kenmerkende sporen opgegraven: de 'spitsgracht', de houten fundering van de wal, minstens twaalf torens die onderdeel waren van die wal, een paar van de poorten en resten van de binnenbebouwing. De archeologen hebben vastgesteld dat de afmetingen zo'n 440 bij 440 meter waren. Op het binnenterrein zijn veel sporen gevonden van allerlei houten gebouwen. Ze zijn lastig te 'lezen' voor archeologen en het is dan ook nog

Bij de Duitse stad Haltern-am-See aan de Lippe heeft rond het begin van de jaartelling een Romeins legioenskamp gestaan. Deze gereconstrueerde wal en toren geven een indruk van de omwalling van het kamp bij Valkenburg, al had die geen houten bekisting. Vos Archeo

‘Eerste stukjes militaire uitrusting.’

Resten van Romeins pantser

Het Romeinse leger dat rond het begin van de jaartelling onze streken binnenrukte, was de meest professionele vechtmachine die Europa ooit had gezien. De organisatie, de opleiding, de logistiek, de gevechtstactieken, de bewapening en niet te vergeten de grote aantallen zorgden er samen voor dat deze krijgsmacht onweerstaanbaar was op het slagveld. Niet altijd en overal, want in het oosten beschikten de heersers van het huidige Iran over even sterke legers, en in het westen konden Germaanse en Britse krijgers voor onaangename verrassingen zorgen. Tegen een overval in bossen en moerasen waren de Romeinse legioenen vaak niet opgewassen, hoe sterk ze ook waren.

De bewapening en uitrusting van de Romeinse soldaten was sterk geüniformeerd. Iedere militair droeg een beschermend pantser op zijn bovenlichaam. Naast het bekende ‘strokenpantser’ van ijzeren strips kenden ze de maliënkolder, samengesteld uit duizenden ijzeren of bronzen ringetjes, en het ‘schubbenpantser’. Dat bestond uit kleine bronzen plaatjes die op een stuk textiel waren genaaid.

‘Dit zijn stukjes van zo’n lorica squamata, zoals zij dat noemen,’ zegt Lourens van der Feijst, archeoloog bij ADC Archeoprojecten. Hij opent zijn hand, waarop vijf onherkenbare stukjes metaal liggen. Bij nadere beschouwing herkennen de U-vorm van de ‘schubben’ die dakpansgewijs over elkaar werden vastgenaaid.

Landscape Studios

‘Het stelt natuurlijk weinig voor, als je het zo ziet’, geeft hij toe, ‘maar het is best bijzonder. Dit zijn de eerste onderdelen van Romeinse uitrusting die we hier na maanden onderzoek op het terrein van het legerkamp vinden. Dat kan alleen met een metaaldetector, anders zie je ze niet, zeker niet in de modder hier. We zoeken voortdurend alles af.’

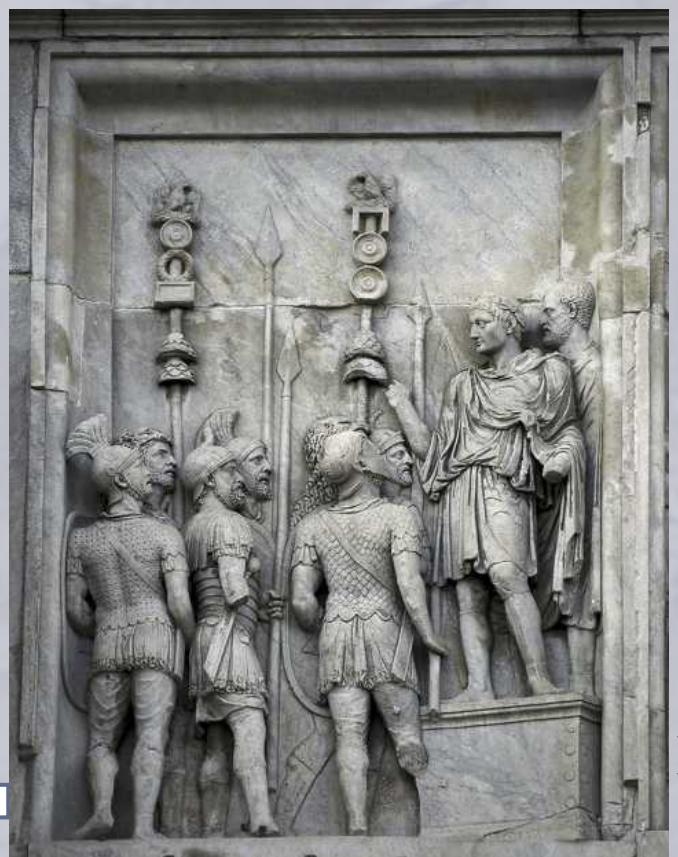
Toch zijn ook met deze techniek nog nauwelijks metalen voorwerpen gevonden. ‘Dat is wel opvallend’, vindt Lourens.

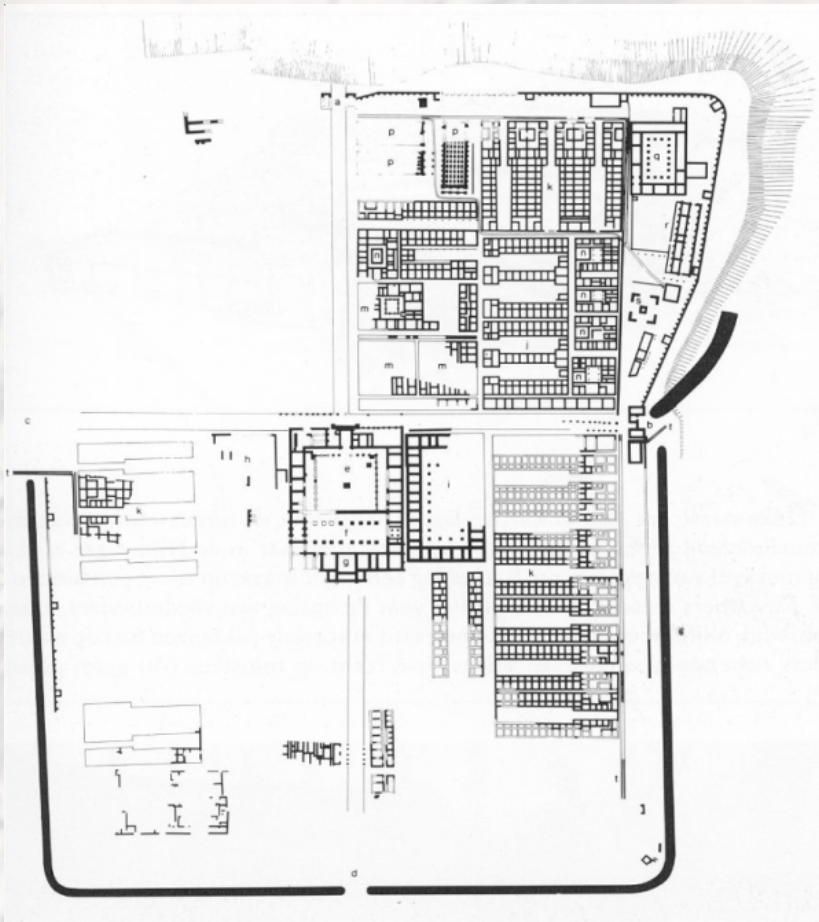
TCV/Evert van Ginckel

‘Een Romeinse militair had kilo’s en kilo’s ijzer en brons aan z’n lijf hangen. Wapens, riemen met gespen en beslag, helmen, harnassen. Daar ging voortdurend iets aan kapot of raakte verloren, zoals deze schubben. Zeker die kleine onderdelen werden lang niet allemaal gevonden of gerepareerd. Dit kamp was bedoeld voor duizenden soldaten. Waar is dan al dat verloren metaal?’

Des te tevredener is hij met deze eerste vondsten. ‘Hoe klein ze ook zijn, ze zijn toch het eerste wat we vinden dat echt aan het lijf van zo’n legioensoldaat heeft gezeten. Het brengt zo’n man toch weer een stukje dichterbij.’

Wikimedia Commons

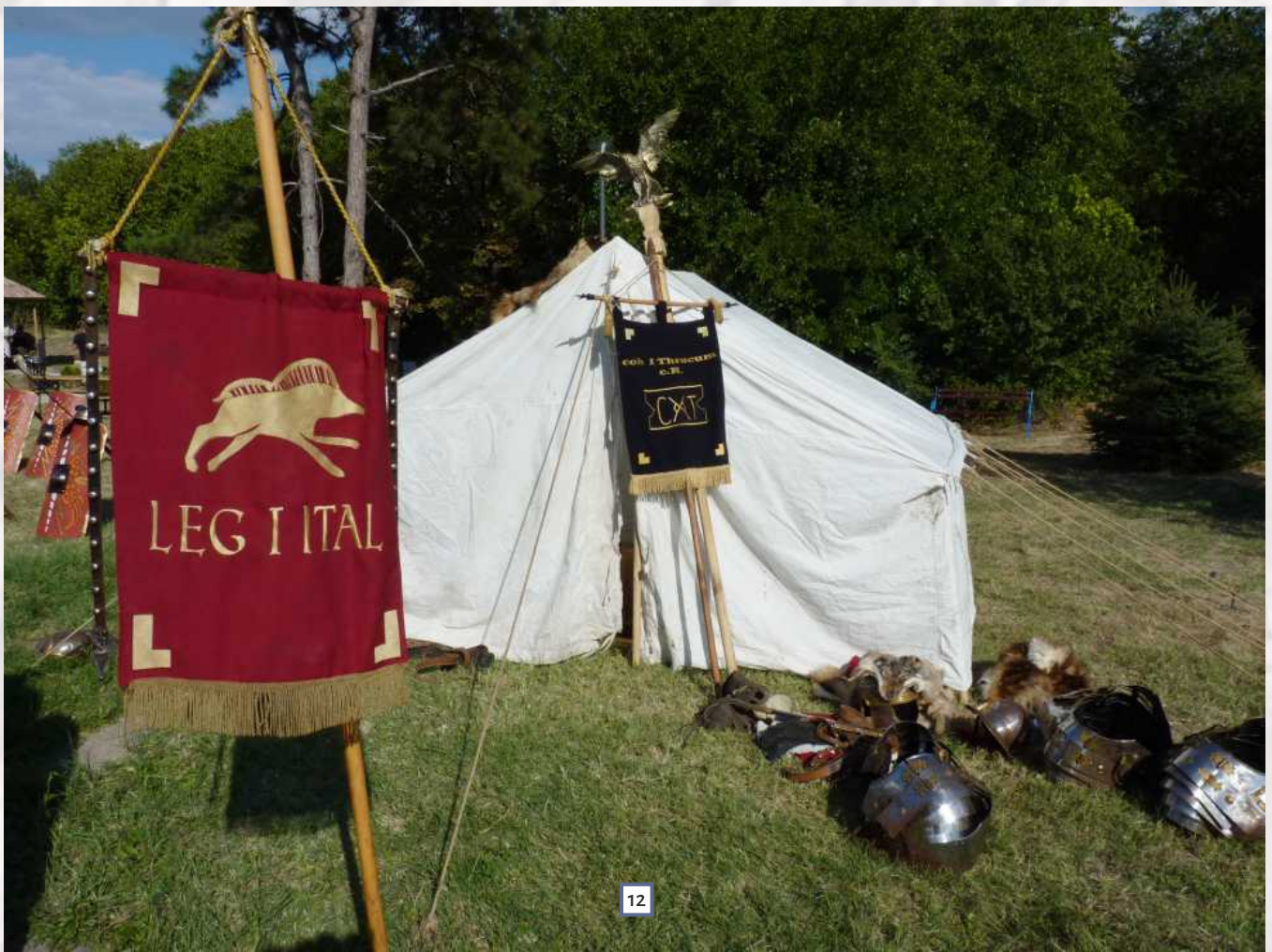

Bij Nijmegen was tussen 71 en 104 n.Chr. een Romeins legioen gelegerd, waarvan het kamp voor een deel is opgegraven. De plattegrond laat de indeling zien met barakken voor de soldaten en de hoofdgebouwen. Die waren van steen gebouwd. In het kamp van Valkenburg stonden houten gebouwen binnen de omwalling. Er zijn veel sporen van opgegraven, maar de structuur ervan moet nog worden uitgewerkt.

Bron: H. van Enkevort, J.K. Haalebos en J. Thijssen: Nijmegen, legerplaats en stad in het achterland van de limes, 2000

niet duidelijk, waar die gebouwen voor dienden en hoe ze eruitzagen. Ze waren in ieder geval opgetrokken uit plaatselijke materialen als hout, leem en riet. In de eerste tijd van hun verblijf zullen de manschappen in leren of linnen tenten hebben gebivakkeerd.

Een gereconstrueerde Romeinse legertent van linnen. Het leger nam zulke tenten voor zes man mee op campagne. Er kunnen in de begintijd van het kamp honderden van binnen de wallen hebben gestaan. VosArcheo

‘Mooie service, zo’n naamsstempel.’

Gestempeld aardewerk op Romeinse soldatentafels

Tot de komst van de Romeinse legers in deze streken, zo rond het begin van de jaartelling, hadden alle ‘Nederlanders’ hun potten, schalen en kommen zelf gemaakt. Geboetseerd met de hand, gevormd en versierd naar de traditie van de streek of van de familie, en gebakken op een open vuur. De Romeinen waren allang overgeschakeld op een meer industriële productie van aardewerk. Gespecialiseerde pottenbakkers maakten het in een groot aantal standaardvormen op de draaischijf, bakten hun producten in grote ovens en verkochten ze op de markt. Ofaan het leger, dat per dag grote hoeveelheden aardewerk verbruikte.

Ester van der Linden, aardewerkspecialist met een eigen bedrijf, bekijkt de scherven van borden en kommen die de soldaten in het legerkamp van Valkenburg op hun tafel hadden staan. ‘Er is tot nu toe opvallend weinig aardewerk gevonden hier’, zegt ze. ‘Je zou verwachten dat duizenden soldaten veel meer afval – want dat zijn die scherven – hadden achtergelaten. Zijn ze er maar kort geweest? Hebben ze het ergens anders gedumpt?’ Intussen moet ze het doen met de scherven die er wél zijn. Vooral het oranje-rode terra sigillata-aardewerk heeft haar belangstelling. Dat werd onder meer in Zuid-Frankrijk gemaakt en in enorme ladingen naar de legioenen aan de Rijn getransporteerd.

TCV/Evert van Ginckel

‘Het is heel goed gemaakt, hard gebakken, en heeft een mooie uitstraling’, vindt Ester. ‘Maar voor mij is vooral prettig dat de verschillende vormen goed te dateren zijn. En zeker als de pottenbakker zo goed is geweest, zijn naam in de bodem van de schaal of kom te stempelen. Die namen zijn uitvoerig bestudeerd, en daardoor weten we van veel van die mensen wanneer ze actief waren. Een mooie service aan de archeoloog.’

Ze laat een voorbeeld van zo’n stempel zien. De letters VAPVSV zijn duidelijk te lezen. Ze staan voor de naam van de pottenbakker Vapuso. ‘We weten dat die tussen de jaren 25 en 50 na Christus actief was in Zuid-Frankrijk. Dat geeft dus ook een indruk van wanneer die pot hier is gebruikt, gebroken en weggegooid. Het past mooi in het verhaal dat tot nu toe over het kamp is samengesteld, al zou ik nog wel wat meer van zulke stempeltjes willen zien om een hardere uitspraak te doen.’

Grondig opgeruimd

Op het terrein van het legerkamp zijn nog maar heel weinig voorwerpen gevonden die iets kunnen vertellen over de tijd waarin het werd gebouwd en de mensen die het bouwden en bewoonden. Het zijn tot nu toe bijna alleen aardewerkscherven. Kennelijk is het terrein van het fort grondig opgeruimd nadat het was verlaten. Er zijn wel een paar stukken bouwhout onderzocht. Door de jaarringen van dat hout te tellen, weten de archeologen dat de bomen gekapt zijn rond het jaar 40. Van één eiken paal is 100% zeker dat de boom is omgehakt in de herfst van 39 of het voorjaar van 40 na Christus (zie interview Petra Doeve in deze nieuwsbrief). Dat is de tijd waarin ook het fort onder het Castellumplein is gebouwd. Dat heeft waarschijnlijk gediend om een eenheid hulptroepen onder te brengen die aan het legioen in het kamp verbonden waren. Er hebben misschien wel meer van zulke forten om het kamp gelegen, waarvan we het bestaan (nog?) niet kennen.

Foto van boven genomen met tientallen van de duizenden stammetjes die de fundering van de wal van het fort vormden. De wal zelf was opgebouwd van plaggen die in de omgeving waren gestoken. ADC ArcheProjecten

Kort in gebruik

Het eerder gevonden fort van Valkenburg heeft na het jaar 40 meer dan tweehonderd jaar lang gefunctioneerd en is in die tijd zeker zes keer grondig verbouwd. Het pas ontdekte, veel grotere legerkamp heeft veel korter bestaan, misschien zelfs maar een paar jaar. Het is niet verwoest of vervallen, maar opzettelijk afgebroken. Kennelijk had het leger zo'n groot kamp niet meer nodig. Maar waarom is het gebouwd, en waarom is het verlaten?

De veelbewogen jaren 40: de veldtocht van Caligula

De bouw van het kamp moet samenhangen met één of meer van de grote veldtochten die het Romeinse leger in de jaren 40 van de eerste eeuw voerde. Keizer Caligula kwam in 39 naar de Rijn en voerde er oorlog tegen de Germanen. Het verloop van die oorlog is niet goed bekend. We weten wel, dat in en kort na het jaar 40 ten westen van Utrecht verschillende forten op de zuidelijke oever van de Rijn zijn gebouwd: bij De Meern, Woerden, Alphen aan den Rijn en

‘Een van de oudste gezaagde planken van Nederland.’

Veelzeggende details van een stuk hout

De prehistorische bewoners van Nederland waren kundige timmerlui. Ze bouwden sinds 5000 v. Chr. forse huizen met een skelet van zware houten palen, met behulp van weinig ander gereedschap dan bijlen van steen, brons en ijzer. Toen het Romeinse leger hier rond het begin van de jaartelling verscheen, nam het een heel arsenaal aan gereedschappen mee die hier nog onbekend waren. Niet alleen ijzeren bijlen, maar ook kapmessen, houwelen, blokschaven, hamers en boren, die in weinig verschilden van wat wij gewend zijn. Ook introduceerden de soldaten de zaag, die het mogelijk maakte om veel meer vormen en toepassingen te verkrijgen uit een boomstam. Dat deden ze ook in Valkenburg.

Erica van Hees is houtspecialiste bij Archol en bekijkt met belangstelling de vele stukken hout die bij de opgraving in Valkenburg worden gevonden. ‘Ik kijk naar de houtsoorten die gebruikt zijn, en naar de manier waarop ze zijn bewerkt en gebruikt’, vertelt ze. Die bewerkingssporen vertellen veel over de toegepaste technieken en de gebruikte werktuigen. Je kunt soms zien hoe een braam aan een bijkling een kenmerkend spoor heeft achtergelaten op verschillende stukken hout. Die zullen wel door dezelfde man zijn bewerkt.’ Behalve de talloze gekapte stammetjes en stammen zijn er ook gezaagde planken in de constructie van de torens en wallen van het kamp verwerkt. ‘De platte houten plank, voor

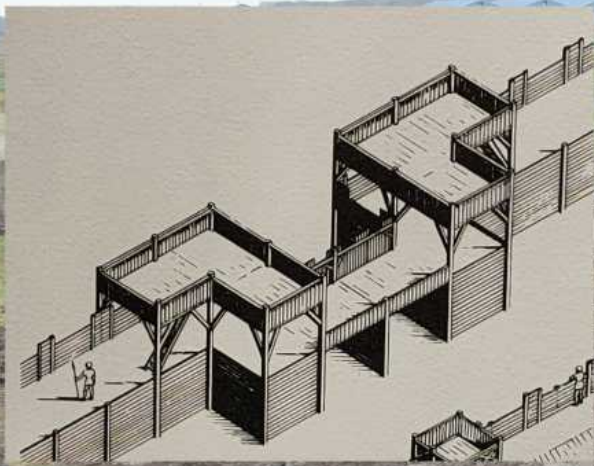
TGV/Evert van Ginkel

ons heel gewoon, was hier volkomen nieuw’, zegt Erica. ‘Maar daar had je dus wel een zaag voor nodig. De Romeinen konden er heel nieuwe constructies mee maken.’ Ze laat een stuk van een dikke plank zien. ‘Natuurlijk is die gezaagd uit een stam, maar er is meer te zien aan de sporen. Dit stuk heeft ook op de vlakke kant nog duidelijke zaagsporen. Het moet gebruikt zijn als een soort werkblok om andere stukken op te verzagen.’ Het eenvoudige stuk hout brengt haar op een gedachte. ‘Toen de Romeinen dit kamp aanlegden, zaten ze al zestig jaar in Nederland. Maar van hun oudere kampen en forten hebben we weinig hout over, en zeker niet zo goed bewaard. Daarom denk ik: dit moet wel een van de oudste stukken gezaagd hout zijn die we uit Nederland kennen!’

TGV/Evert van Ginkel

Het opgegraven fundament van de achter- of westpoort van het kamp (zicht richting het westen). De eigenlijke poort met dubbele doorgang werd geflankeerd door twee houten torens. Het geheel had een skelet van zware, ingeheide houten palen. In de inzet is een reconstructie van een dergelijke poort weergegeven. ADC ArcheoProjecten

Valkenburg. Ook is nog een fort gebouwd ten noorden van de Rijn, bij Velsen. Al deze versterkingen lijken samen te hangen met Caligula's veldtochten. Hij schijnt ook nog naar Engeland te hebben willen oversteken om dat te veroveren, maar daar is niets van terechtgekomen.

De strijd gaat door

Caligula ging in 40 terug naar Rome, maar de strijd in het noorden was nog niet afgelopen. Twee van zijn generaals voerden in het jaar 41 bloedige oorlogen tegen de Germanen. Twee jaar later voerde Caligula's opvolger, Claudius, alsnog het plan uit om Engeland te veroveren. Een enorme troepenmacht trok vanuit de legerkampen in Duitsland naar de kust en stak over naar het eiland. Nog eens vier jaar later viel

Een van de elzenhouten palen van een toren, verstevigd met diverse houten 'vulstukken'. Op de achtergrond is het profiel van de 'spitsgracht' rond het kamp te zien. Vos Archeo

Bij de opgravingen in de oorlogsjaren van het fort in het centrum van Valkenburg werd de houten bodem gevonden van een Romeinse wijnton die een tweede leven had gekregen als waterput. In het hout waren de initialen van keizer Caligula waren ingeslagen: – C CAES AVG GER - 'Caius Caesar Augustus Germanicus' zoals zijn officiële naam luidde. De plank wordt als aanwijzing gezien dat de keizer tijdens zijn veldtocht van 39-40 daadwerkelijk op deze plek is geweest.

Bron: voormalig Instituut voor Pre-en Protohistorie/UvA

Claudius' beste veldheer, Corbulo, het land van de Friezen binnen en bracht dat onder Romeins bewind. De keizer gaf hem echter in datzelfde jaar 47 opdracht om zich terug te trekken achter de Rijn, en daar is het Romeinse leger sindsdien gebleven. De Rijn werd de noordgrens van het Romeinse rijk. Archeologen en historici spreken van de *Limes*, het Latijnse woord voor 'grens'.

Conclusies tot nu toe

Archeologen denken dat de pas ontdekte *castra* in het kader van Caligula's veldtochten in 39-40 is gebouwd en bemand. Er heeft een heel (of een groot gedeelte van een) legioen van 5000 man gelegen. Dat had tot 2020 niemand gedacht.

Deze troepenmacht was misschien bedoeld om naar Engeland over te steken, misschien om tegen de Friezen op te trekken, misschien allebei. We zullen dat pas weten als meer bekend wordt over de precieze datering van het kamp, en hopelijk ook over de eenheid die daar gelegerd was. Eén ding is duidelijk: in de jaren 40 zijn Zuid-Holland en Valkenburg op nogal ruwe manier de wereldgeschiedenis binnengesleept. Het grote legerkamp van Valkenburg was het duidelijkste en dreigendste teken van de macht van het Romeinse keizerrijk. De ontdekking ervan is een van de belangrijkste archeologische verrassingen van deze tijd.

Gnaeus Domitius Corbulo was halverwege de eerste eeuw een van de belangrijkste Romeinse generaals. In het jaar 47 voerde hij een veldtocht tegen stammen ten noorden van de Rijn, maar moest zich op keizerlijk bevel achter die rivier terugtrekken. In Voorburg herinnert dit standbeeld aan hem.

Wikimedia Commons/Wikifrits

'Ik ben als het ware geboren in een opgravingsput.'

Henk Imthorn is bestuurslid van de vereniging Oud Valkenburg, en dat is niet voor niets. Als geboren Valkenburger heeft hij zijn hele leven te maken gehad met het Romeinse verleden van het dorp. Hij kijkt terug op meer dan 60 jaar meekijken met de archeologen.

'Vanaf het moment dat ik als kind naar school ging, ben ik opgegroeid met de opgravingen in het centrum van ons dorp. Een geliefde hobby in mijn jeugd was dan ook het zoeken naar botten en scherven in de hopen zand uit de opgravingsput. Na het onderzoek in het centrum kwam De Woerd aan de buurt. Daar vond een ruilverkaveling plaats van kwekerijen in verband met de aanleg van de N206. Mijn vader had een stuk grond op De Woerd en gaf toestemming aan de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek om daar eerst op te graven. Daar is toen het beroemde wijvat van

TCV/Evert van Cinkel

Caligula gevonden (zie p. 17). Ik kon mijn jeugdhobby zo weer oppakken: de scherven lagen voor het oprapen!' Henk is zijn roeping misgelopen, denkt hij wel eens:

'Ondanks mijn enorme belangstelling kwam het niet in mij op archeoloog te worden. Ik wist niet eens dat dat een beroep was, en toen ik het wel wist was het te laat.'

Hij haalde de schade in na een lezing van de Amsterdamse hoogleraar Willem Glasbergen, die de naoorlogse opgravingen in Valkenburg had geleid. Het was de oprichtingsavond van de vereniging Oud Valkenburg, waar Henk meteen actief lid van werd.

'Als amateur heb ik ook aan een paar opgravingen meegewerkt. De kick van het vinden van sporen is fijn, maar ik ga toch voor het verhaal wat deze sporen vertellen. Dat is alleen maar interessanter geworden na het blootleggen van 100 meter Romeinse weg twee jaar geleden, en nu met de vondst van het legerkamp. Geweldig! Een paar weken terug mocht ik de werkplek bezoeken en dan krijg je toch wel waardering voor het vele werk dat de mensen daar verrichten; ploeterend in de modder en voortdurend strijdend tegen de wateroverlast. Maar datzelfde water is er wel verantwoordelijk voor dat er nog zoveel sporen worden gevonden. De mooiste vondst vond ik de contour van de hoofdepoort. Die moet straks zeker terugkomen in de plannen voor de nieuwe wijk.'

Als alles naar wens gaat, is Valkenburg dit jaar nog deel van het UNESCO Werelderfgoed.

'Dat hadden we in de jaren '50 met een doosje scherven op zak nooit kunnen bedenken,' kijkt Henk tevreden terug op een leven lang genieten van de Valkenburgse archeologie.

TCV/Evert van Cinkel

Wikipedia

Colofon

Tekst: Evert van Ginkel, TGV teksten en presentatie, Leiden
Ontwerp: Bannink Publiciteit, Leimuider

Met dank aan: Petra Doeve, Lourens van der Feijst, Roderick Geerts, Erica van Hees, Henk Imthorn, Jacco Knappe, Ester van der Linden en Wouter Vos voor hun medewerking aan de interviews.

Mei 2021

Voor nadere informatie over de inhoud van deze nieuwsbrief: info@katwijk.nl

Deze nieuwsbrief is mogelijk gemaakt door de volgende organisaties:

Rijksvastgoedbedrijf
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

provincie
Zuid-Holland

